

שער שביעי (א)

צמצום בראש ההאצלה

⋮

רצון אין סוף, למעלה מן האצילות

פרק שלוששים ושניים

אין סוף, צמצום; רצון והשגחה

שישה שערים פתחנו כדי לתאר את פעולתה, את הנהגתה ואת תכליתה של האצילות, על פי דרכו המיוחדת של הגר"א. עתה צריכים אנו לבאר את דברי הגר"א על אין סוף ועל הצמצום שבראש מהלך ההאצלה.

הגר"א כתב פירוש על תחילתו של ספר משנת חסידים שחיבר ר' עמנואל חי ריקי. ספר זה היה מונח לפני מקובלי ליטא וגליציה, והם למדו בו וכתבו עליו פירושים, כמתואר להלן פרק ק, ובמיוחד סעיף שסג. בפירוש זה ביאר הגר"א את הצמצום ואת תחילת ההאצלה, ועל פי דבריו אלה נתאר את שיטתו בדבר מהלכם של הנאצלים שלמעלה מן האצילות.

בפירושו על התחלת ספר משנת חסידים מצטט הגר"א מילים מן הספר, ואחר כותב את פירושו. בדקנו ומצאנו כי ציטוטי הגר"א אינם שלמים, ומילים מסוימות נעדרות מהם. הגר"א אינו מזכיר את המילים: מקום שווה, מקום עגול, שורש הדין ורשימו. היעדרן של מילים אלו מלמד כי הלך הגר"א בדרך שונה מהדרכים שהלכו בהן קודמיו.

[קי] אין סוף וספירות: השגחה, רצון והשגחה

בשתי הפסקאות הבאות מפליג הגר"א בתיאור אי יכולתו של האדם להשיג את בוראו, 'דע כי א"ס ב"ה אין לחשוב בו כלל וכלל, כי אסור לכנות בו אפי' חובת המציאות' [קע], 'זכ"ש בא"ס ית"ש שאסור לחשוב כלל וכלל, ואפי' א"ס אסור לקרותו' [קע], 'בעילת על כל העילות... אין סימן בו בשום מעשה ומחשבה' [קעא].

א קע | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב

- א דע כי א"ס ב"ה אין לחשוב בו כלל וכלל,
- ב כי אסור לכנות בו אפי' חובת המציאות.
- ג כי אפי' ספי' ראשונה קורין אין,
- ד ושנ"י מכנין יש,
- ה שידענו שהוא נמצא,

- ו וזה לבד משיגין ממנה,
- ז משא"כ בראשונה,
- ח וכ"ש בא"ס ית"ש שאסור לחשוב כלל וכלל,
- ט ואפי"א א"ס אסור לקרותו.
- = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קעב

א קעא | ביאור תיקונים מוזהר חדש פז ע"ב, דף מד ע"א

- א בעילת על כל העילות
- ב אין שייך לא כריעה ולא זקיפה ולא ריח,
- ג אפי"ג שהכל ממנו,
- ד מ"מ אין סימן בו בשום מעשה ומחשבה,
- ה כמ"ש בריש תיקונים ור"מ.

דברי הגר"א 'כי אסור לכנות בו אפי' חובת המציאות', חולקים על דברי ר' משה קורדובירו ועל דברי ר' משה חיים לוצאטו.

וזה אחד מהדברים הנמנעים בא"ס שלא הי' מציאות שלא ימצא, אלא הוא מחויב המציאות, והוא המציא הזמן ולא שהוא בעל זמן ח"ו (פרדס רמונים, שער ג, פרק א).
 וכן שם בן ד' כולל כל האצ"י כלו... מה שאין כן בא"ס המאציל ב"ה, שאין שם ונקודה שנוכל לכנותו בה ולא מדה שתגבלהו, ולא מצאנו לו שם לכנותו אלא מחויב המציאות. ופי' כי הוא מחויב במציאותו, מפני שא"א לעולם בלא מנהיג הנותן שפע ומחיה לכל הנמצאים, ומטעם זה מחויב מציאותו. ומפני שאין שם שיגבילהו לכן נתארהו מחויב המציאות, ושם זה יחסו אליו החוקרים (שם, שם, שם).
 והנה המאציל העליון ב"ה וית"ש יש לנו להאמין שהוא יחיד בכל עניניו, פירוש, שהוא יחיד במציאות, שהוא לבדו מוכרח המציאות ואין אחר כלל, ושהוא יחיד בשליטה (קל"ח פתחי חכמה, פתח א, פירוש, חלק א, הבחנה א).

המושג 'מחויב המציאות' נדון הרבה בספרי הראשונים ההולכים בדרכי הפילוסופיה. ר' יוסף אירגס, בספרו שומר אמונים, ויכוח שני, סעיפים כג-לא, האריך לבאר את דעותיהם של ר' משה קורדובירו ושל ר' מנחם עזריה מפאנו בענייניו של מושג זה. סוגיית מחויב המציאות ארוכה היא, ולא נדון בה כאן.

בפסקה קע מבחין הגר"א בין ספירת כתר, שהיא אין, ובין ספירת חכמה, שהיא יש, 'כי אפי' ספי' ראשונה קורין אין, ושני' מכנין יש, שידענו שהוא נמצא, וזה לבד משיגין ממנה, משא"כ בראשונה'. גם בפסקאות נוספות הוא מבחין בין שתי ספירות אלו, 'ולכן נקרא חכמה יש, ע"ש שמושג מציאותו, משא"כ כתר שנקרא אין, שאף מציאותו לא מושג' [כח], 'שלכן כתר נקרא אין,

שאפי' מהותה לא ידיע, אבל החכמה נקרא יש, שידוע מציאותה, ולא נגלה ממנה רק שיש מציאות, ולא נודע מה' [כט].

למדנו כי האדם אינו יכול להשיג את הבורא, ידע כי א"ס ב"ה אין לחשוב בו כלל וכלל, כי אסור לכנות בו אפי' חובת המציאות' [קע]. פסקה קעב מוסיפה כי את פעולותיו, הנובעות מרצונו ומהשגחתו, יכולים אנו לדעת. אל ידיעה זאת מכוון עיוננו בספירות, ומה שאנו מדברים בו ובספירות, הכל מרצונו והשגחתו, שידוע מצד פעולותיו. הגר"א האריך בביאור מהותו של הרצון, בביאור מהותה של ההשגחה ובביאור היחס בין שני אלה. בכל דבריו אלה נעיין בסעיפים הבאים.

א קעב | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קע
- א ומה שאנו מדברים בו ובספירות,
- ב הכל מרצונו והשגחתו,
- ג שידוע מצד פעולותיו.
- ד וזה הכלל לכל דרכי הקבלה.
- = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קעג

[קיא] צמצום: רצון אין סוף

בסעיף הקודם הבאנו את דברי הגר"א כי 'בא"ס ית"ש שאסור לחשוב כלל וכלל' [קע], וכי זמה שאנו מדברים בו ובספירות, הכל מרצונו והשגחתו' [קעב]. בפסקה קעג ממשיך הגר"א ומדגיש כי גם הרצון הוא אין סופי, וגם אותו אין האדם יכול להשיג, וידוע כשם שהוא בב"ת, כן רצונו. וזהו א"ס לרצונו הפשוט. ואף בזה אסור לחשוב כלל'. רצונו של המאציל הוא אין סופי, בלתי בעל תכלית. על כן צמצם המאציל את רצונו כדי לברוא את העולמות, שהם ספורים ובעלי תכלית, רק ידוע שהעולמות הן בעלי תכלית, והכל במספר, וע"כ צמצם רצונו בבריאת העולמות, וזהו הצמצום'.

א קעג | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קעב
- א וידוע כשם שהוא בב"ת,
- ב כן רצונו.
- ג וזהו א"ס לרצונו הפשוט.
- ד ואף בזה אסור לחשוב כלל,
- ה רק ידוע שהעולמות הן בעלי תכלית,
- ו והכל במספר.

ז וע"כ צמצום רצונו בבריאת העולמות,
 ח וזהו הצמצום.
 = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קעד

דברי הגר"א, 'וידוע כשם שהוא בב"ת, כן רצונו, וזהו א"ס לרצונו הפשוט. ואף בזה אסור לחשוב כלל, שונים מדברי ר' משה חיים לוצאטו.

כבר ידעת שעצמות המאציל ית' אין אנו מדברים ממנו כלל, והוא בעל הרצון. אך כל מה שאנו מדברים אינו אלא מרצונו הכל יכול והבלתי תכלית, שזה מותר לנו יותר לדבר בו. וגם בזה יהיה לנו הגבול עד היכן נוכל להתבונן, וכדלקמן. אך על כל פנים, כיון שאין אנו עוסקים בעצמותו אלא ברצונו יותר מותר לנו להתבונן (קל"ח פתחי חכמה, פתח א, פירוש, חלק א, הבחנה א).

דברי הגר"א, 'והכל במספר', מיוסדים על דברי ר' חיים ויטל.

כי הוא מוכרח שהארה א"ס בנאצלים תהיה דרך קו ההוא לבד, כי אם היה האור נמשך להם דרך גם מכל סביבותיהם, היו הנאצלים בבחינת המאציל עצמו בלתי גבול וקצבה, ולא עוד אלא אפי' גם הקו ההוא דק מאד, ולא בהתרחבות גדול, כדי שיהיה האור הנמשך אל הנאצלים במדה וקצבה, אשר לסיבה זו נקרא הנאצלים 'מדות ו"ס, להורות שיש להם מדה וקצבה ומספר קצוב, משא"כ בא"ס (דרך עץ חיים, שער א, ענף ב).

דברי הגר"א, 'צמצום רצונו בבריאת העולמות, וזהו הצמצום', נסמכים על דברי ר' משה חיים לוצאטו.

דע שלכל יכלתו אנו קוראים א"ס ברוך הוא, דהיינו הרצון העליון בשלימות, ודרך הדרגה אנחנו קוראים ספירות. נמצא שהמאציל ית"ש שהוא המצאוי הראשון צמצם את רצונו הכל יכול וקבע דרך הדרגה, ולפיכך אנחנו אומרים שא"ס נתצמצם ונגלו אז הספירות. ומכאן ולהלן נדבר בספירות ובהדרגתיהם (מאמר הוויכוח, נדפס בשם חוקר ומקובל, דף יג ע"ב).

בפסקה קעד הגר"א ממשיך ומלמד כי לאחר הצמצום נאצל 'הקו הוא השגחתו במעט מן המעט'.

א קעד | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב

= פסקה זו היא המשכה של פסקה קעג
 א והקו הוא השגחתו במעט מן המעט.
 ב ואף בזה המעט אין העולם כדאי,
 ג עד שאף זה נקרא א"ס בערך העולמות,
 ד שא"א להשיגהו.
 = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קפא

ביאור נוסף של הגר"א לקו ולהשגחה שלו יובא להלן סעיף קיז.

דברי הגר"א כי 'הקו הוא השגחתו במעט מן המעט' מיוסדים על דברי האר"י, כפי שכתב ר' חיים ויטל.

דע כי תחלת הכל היה כל המציאות אור פשוט, ונקרא אור א"ס ב"ה... הנה צמצם עצמו באמצע האור שלו... והנה כאשר צמצם עצמו, אז דרך צד א' מן החלל המשיך דרך קו א' ישר דק כעין צנור, אור א' הנמשך מן הא"ס אל תוך החלל וממלא אותו, אבל נשאר מקום פנוי בין האור שבתוך החלל ובין אור הא"ס המקיף את החלל... ודרך קו הזה נמשך ויורד אור א"ס אל תוך החלל העגול שהוא הנאצל, ועי"כ מתדבק המאציל בנאצל יחד (דרך עץ חיים, עריכת ר' מאיר פופרש, שער א, ענף ב. מהדורא תניינא).

והנה אז צמצם את עצמו א"ס... ואז המשיך מן אור א"ס קו א' ישר מן האור העגול שלו מלמעלה למטה ומשתלשל ויורד תוך החלל ההוא... ודרך הקו הזה נמשך ונתפשט אור א"ס למטה, ובמקום החלל ההוא האציל וברא ויצר ועשה כל העולמות כולם. וקו זה כעין צנור דק א', אשר בו מתפשט ונמשך מימי אור העליון של א"ס אל העולמות אשר במקום האור והחלל ההוא (שם, שער א, ענף ב).

לימד כאן ר' חיים ויטל על המקום הפנוי שנשאר מן הצמצום, אבל הגר"א לא עשה כן. בפסקה קעג ובפסקה קעד הוא מלמד על הצמצום והקו, אבל איננו מזכיר את המקום הפנוי. על היעדרו של המקום הפנוי, וכן מושגים נוספים, בשיטת הגר"א, נכתוב להלן סעיף קטו.

[קיב] צמצום: מרכז, ז' מידות

בסעיפים הקודמים הבאנו את ראשית דברי הגר"א על הצמצום – הצמצום הוא ברצון, וממנו נאצלת השגחה פרטית דקה. בפסקה קעה ממשיך הגר"א לבאר את הצמצום. הוא מצטט מדברי ר' עמנואל חי ריקי בספר משנת חסידים, 'שהצמצום היה במרכז', ומפרש מהו המרכז שבו היה הצמצום.

א קעה | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קעט
- א ואמר שם, שהצמצום היה במרכז.
- ב ור"ל, כי בז' מדות הוא הנהגת העולם,
- ג שהוא מתנהג ברצונו,
- ד שהן ז"ת והיכל הקדש באמצע,
- ה ו"ק ונקודה האמצעית.
- ו וכן ביושר, הוא בין ת"ת ליסוד,
- ז וכמ"ש בהת"ז.

= המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה פו

בפסקה קעה מבאר הגר"א את דברי ר' עמנואל חי ריקי.

כיצד, אור אין סוף הידוע מציאותו ולא מהותו, המציא שרש הדין במה שצמצם עצמו במרכז שלימותו, ופנה מקום שוה מכל צדדיו, המורה השואתו (מסכת צמצום אין סוף, פרק א, משנה ב).

ר' עמנואל חי ריקי כתב 'צמצם עצמו מרכז שלימותו, ופנה מקום שוה מכל צדדיו', בעקבות דברי ר' חיים ויטל.

דע כי תחלת הכל היה כל המציאות אור פשוט, ונקרא אור א"ס ב"ה, ולא היה שום חלל ושום אויר פנוי, אלא הכל היה אור א"ס... הנה צמצם עצמו באמצע האור שלו, בנקודת המרכז האמצעי, אל הסביבות והצדדים, ונשאר חלל בנתיים (דרך עץ חיים, שער א, ענף ב).

דברי ר' חיים ויטל היו גם לנגד עיניו של ר' משה חיים לוצאטו, והוא ביאר אותם על פי דרכו. פירושו של הגר"א שונה מפירושו של רמח"ל, ובכך נדון להלן סעיף קטז.

נשוב אל דברי הגר"א. הוא מצטט את לשונו של ר' עמנואל חי ריקי, 'ואמר שם שהצמצום היה במרכז', ואחר מפרש אותה במילים אלו, 'ור"ל, כי בז' מדות הוא הנהגת העולם, שהוא מתנהג ברצונו, שהן ז"ת והיכל הקדש באמצע, ו"ק ונקודה האמצעית' [קעה]. כיצד מפרשים דברי הגר"א על ז' מידות ועל הנהגת העולם את המרכז? הנזכר בעניין הצמצום? כדי להבין דבריו אלו הלכנו אל מקומות נוספים שבהם הוא כתב על היכל הקודש ועל הנקודה האמצעית.

ומל' א' בהיכל הקודש באמצע, ו"ק בין חג"ת לנה"י, ושם אצילותה ומקומה (ביאור ספר יצירה, פרק א, משנה א, דף ד ע"ג).

ושכינה, היכל הקדש באמצע, שמקומה בין ת"ת ליסוד, בין חג"ת לנה"י, כמ"ש בה"ת, נקודה דאמצעיתא, דא אדם, כגוונא דא דה', כליל תלת לעילא ותלת לתתא, ע"ש. ונקרא היכל, כמ"ש בזוהר, היכל גימ' אדנ"י הקדש (ביאור ספר יצירה, פרק ד, משנה ד, דף טז ע"ב). נקודא דאמצעיתא כו'. היא מלכות, שמתחלת בסוף הת"ת (ביאור תיקוני זוהר, הקדמה, דף ה ע"א).

את שני המונחים, 'היכל הקודש' ו'נקודה האמצעית', פירש הגר"א כספירת מלכות. מכאן עולה כי גם בכותבו 'שהצמצום היה במרכז' הוא מתכוון לספירת מלכות.

כבר פירש ר' יוסף משה ב"ר יקותיאל זלמן, בפירוש מגיד משנה על ספר משנת חסידיים, כי 'מרכז שלימותו' הוא ספירת מלכות.¹

1 חייו וחיבוריו של ר' יוסף משה ב"ר יקותיאל זלמן יתוארו ולהלן עמ' 850 ואילך ולהלן עמ' 856.

בתחילת רצונו ית' להיות שולטן מלך, דכבר נודע שכל הדברים יש להם שורש למעלה... אבל לא יצא לתאר לו מלכות, דהיינו שלטנות, אם הוא אינו שולט על אחרי, ולכן הוציא לפועל כל העולמות מנקודת המלכו' ית', כדי להראות שלימותו ולהטיב בו. ולכן כתוב המחבר במרכ"ז שלימות"ו, דכבר נודע שהספירו' המה מעידי' ומגידי' שלימותו יתעלה ית'... וכבר נודע שמלכו' היא כמרכז אל ספירו' העליונים המקיפים אותה, וממנה יצא לפועל כל העולמות כנ"ל, ובודאי שם היה סוד הצימצום הנ"ל (מסכת צמצום אין סוף, פרק א).

בפסקאות נוספות כתב הגר"א כי הצימצום הוא בספירת מלכות, והן יובאו להלן סעיפים קכב-קכד.

[קיג] אור אין סוף: הרצון העליון

פסקה קעו ממשיכה לבאר את ספר משנת חסידים. הגר"א מצטט מספר זה, וזאור א"ס רחוק מכל צד ריחוק שוה, והוא מפרש את הביטוי כפשוטו, 'שמצד רצון העליון הכל שוה, אין חילוק בין דבר לדבר'. דברים אלו מתאימים לדבריו, שיובאו להלן סעיף קיז, על הרצון, 'לא סילק מרצונו שישאר דקה, כי בא"ס א"א לומר שום חלק, כי החלק הוא ג"כ בב"ת' [קעט].

קעו | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ג

א ואור א"ס רחוק מכל צד ריחוק שוה.

ב שמצד רצון העליון הכל שוה, אין חילוק בין דבר לדבר.

ג ורצון ההוא סובב הכל,

ד והוא רחמים עד אין תכלית.

= המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קעו

פסקה קעו מבארת את דברי ר' עמנואל חי ריקי אלו.

כיצד, אור אין סוף הידוע מציאותו ולא מהותו, המציא שרש הדין במה שצמצם עצמו במרכז שלימותו, ופנה מקום שוה מכל צדדיו, המורה השואתו. והוא מקום עגול, שמי שיעמוד באמצעו יקיפנו אור א"ס רחוק ממנו הרחק שוה בכל סביביו (מסכת צמצום אין סוף, פרק א, משנה ב).

דברי ר' עמנואל חי ריקי, רחוק ממנו הרחק שוה בכל סביביו, מיוסדים על דברי האר"י, כפי שכתב ר' חיים ויטל.

הנה צמצם עצמו באמצע האור שלו... וזה המקום חלל עגול בשוה מכל צדדיו, עד שנמצא עולם האצילות וכל העולמות נתונים תוך עגול זה, ואור א"ס מקיפו בשוה (דרך עץ חיים, שער א, ענף ב. מהדורא תניינא).

והנה אז צמצם את עצמו א"ס... ונתרחק אל צדדי סביבות הנקודה האמצעית, ואז נשאר מקום פנוי ואויר וחלל רקני מנקודה אמצעית ממש... והנה הצמצום הזה היה בהשוואה א', בסביבות הנקודה האמצעית ריקנית ההוא, באופן שמקום החלל ההוא היה עגול מכל סביבותיו בהשוואה גמורה, ולא היה בתמונת מרובע בעל זוויות נצבת, לפי שגם א"ס צמצם עצמו בבחי' עגול בהשוואה א' מכל צדדים (שם, שם, שם).

ר' יוסף אירגס ור' משה חיים לוצאטו לא הזכירו בספריהם את ההתרחקות ואת ההשוואה בענייניו של הצמצום, וממילא הם לא נזקקו לפרש את המושגים הללו.

[קיד] תחילת האצילות: רצון והשגחה

לעיל, סעיף קיב, הבאנו את דברי הגר"א כי הצמצום היה 'בז' מדות הוא הנהגת העולם' [קעה]. בפסקה קעז ממשיך הגר"א בדרכו, והוא מפרש כי תחילת האצילות הוא 'מנהיג העולם'. מספר משנת חסידים הוא מצטט את המילים, 'דבוק בקו מלמעלה', והוא מפרש אותן על ההשגחה והרצון, 'כי השגחה והרצון תחלת האצילו', שמנהיג העולם, אין נפרד מא"ס לעולם, כי הוא תמיד דבוק בזה הרצון'.

כדוגמת דברים אלו כתב הגר"א בפסקה נוספת המבארת את ספר משנת חסידים, 'זמה שאנו מדברים בו ובספירות, הכל מרצונו והשגחתו, שידוע מצד פעולותיו' [קעב]. בהמשך פסקה קעז כותב הגר"א על הרצון החלקי, 'אך לא בכל, כי הרצון החלקי הזה נשתלשל ונתמעט בדרך עלה ועלול לפי המקבלים, וזהו מעלה ומטה'. להלן, סעיף קיז, נראה את הדגשת הגר"א כי רצון המאציל הוא בלתי מוגבל, ועל כן הוא לא ניתן לחלוקה, 'בא"ס א"א לומר שום חלק, כי החלק הוא ג"כ בב"ת' [קעט]. על כן חייבים אנו לומר כי במילים 'הרצון החלקי הזה נשתלשל ונתמעט בדרך עלה ועלול' נתכוון הגר"א לקו, הוא ההשגחה המועטה, וזהו הוא השגחתו במעט מן המעט' [קעד]. פסקה קעז מבארת את דברי ר' עמנואל חי ריקי.

ושתף שרש דין זה במדת רחמים במה שמשך בתוכו קו אור דק להחיות העולמות אשר יאציל בתוכו, ולא המשיכו מעבר לעבר אלא כלה בחלל המקום הזה להבחין בין מעלה למטה, כי מצד מקום יציאתו הדבק בא"ס יקרא מעלה, ומצד תחתיתו אשר אינו דבק בו יקרא מטה, ולפיכך יהיו הארבע רוחות סביבותיו על כל ארכו (מסכת צמצום אין סוף, פרק א, משנה ג).

[קעז] ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ג

=	פסקה זו היא המשכה של פסקה קעו
א	והוא דבוק בקו מלמעלה.
ב	כי השגחה והרצון תחלת האצילו, שמנהיג העולם,
ג	אין נפרד מא"ס לעולם,
ד	כי הוא תמיד דבוק בזה הרצון.

- ה אך לא בכל,
- ו כי הרצון החלקי הזה
- ז נשתלשל ונתמעט בדרך עלה ועלול לפי המקבלים,
- ח וזהו מעלה ומטה.
- ט והוא דבוק במעלה וראשית הקו, שהוא כ"ע.

[קטו] **בין הגר"א ובין כלל המקובלים: היעדר מקום פנוי, שורש הדין ורשימו**

פירושו של הגר"א על התחלת ספר משנת חסידים מצטט, כדרכם של פירושי ספרים, משפטים מן המקור, 'דיבור המתחיל', ומוסיף עליהם ביאורים משלו. ביאורי הגר"א צריכים תלמוד, אבל גם המשפטים שהוא מצטט מספר משנת חסידים צריכים דרישה וחקירה. בחינת המשפטים הללו מגלה כי הגר"א לא ציטט את דברי ספר משנת חסידים כמות שהם במקורם, ולא בכדי עשה כן. נרשום כאן את המשפטים מספר משנת חסידים בשני נוסחים – הנוסח המקורי שכתב רע"ח ריקין; הנוסח שהגר"א ציטט כדיבור המתחיל'.

א. מסכת צמצום אין סוף, פרק א, משנה ב: 'כיצד, אור אין סוף הידוע מציאותו ולא מהותו, המציא שרש הדין במה שצמצם עצמו במרכז שלימותו, ופנה מקום שיה מכל צדדיו, המורה השואתו'.

הגר"א ציטט: 'זאמר שם, שהצמצום היה במרכז' |קעה|.

ב. מסכת צמצום אין סוף, פרק א, משנה ג: 'כיצד, אור אין סוף הידוע מציאותו ולא מהותו, המציא שרש הדין במה שצמצם עצמו במרכז שלימותו, ופנה מקום שיה מכל צדדיו, המורה השואתו. והוא מקום עגול שמי שיעמוד באמצעו יקיפנו אור א"ס רחוק ממנו הרחק שיה בכל סביביו'.

הגר"א ציטט: 'זאור א"ס רחוק מכל צד ריחוק שיה' |קעז|.

ג. מסכת צמצום אין סוף, פרק א, משנה ג: 'זשתף שרש דין זה במדת רחמים במה שמשך בתוכו קו אור דק להחיות העולמות אשר יאציל בתוכו, ולא המשיכו מעבר לעבר אלא כלה בחלל המקום הזה להבחין בין מעלה למטה, כי מצד מקום יציאתו הדבק בא"ס יקרא מעלה, ומצד תחתיתו אשר אינו דבק בו יקרא מטה, ולפיכך יהיו הארבע רוחות סביבותיו על כל ארכו'.

הגר"א ציטט: 'זהו דבוק בקו מלמעלה' |קעז|.

ד. מסכת צמצום אין סוף, פרק א, משנה ג: 'זשתף שרש דין זה במדת רחמים במה שמשך בתוכו קו אור דק להחיות העולמות אשר יאציל בתוכו, ולא המשיכו מעבר לעבר אלא כלה בחלל המקום הזה להבחין בין מעלה למטה'.

הגר"א ציטט: 'זהו ההוא לא המשיכו כו' |קפ|.

מה בין דברי ר' עמנואל חי ריקי ובין ציטוטי הגר"א? מונחים אחדים, שר' עמנואל חי ריקי כותב וחוזר וכותב, נעדרים מציטוטי הגר"א, ואלה הם: מקום, מקום שווה, מקום עגול, חלל המקום. הגר"א מצטט משפטים מתוך ספר משנת חסידים, אבל משמיט מהם את ה'מקום' – הן המונח עצמו הן המונח בתארו.

המונחים 'מקום', 'מקום פנוי', 'מקום חלל', 'מקום עגול', בתיאור הצמצום, לא נזכרו לראשונה בספרו של ר' עמנואל חי ריקי. כבר כתבם ר' חיים ויטל בספריו.

דע כי תחלת הכל היה כל המציאות אור פשוט, ונקרא אור א"ס ב"ה, ולא היה שום חלל ושום אויר פנוי אלא הכל היה אור א"ס. וכשעלה ברצונו להאציל הנאצלים ולברוא הנבראים... הנה צמצם עצמו באמצע האור שלו בנקודת המרכז האמצעי אל הסביבות והצדדים, ונשאר חלל בנתיים... וזה המקום חלל עגול בשווה מכל צדדין... והנה כאשר צמצם עצמו, אז דרך צד א' מן החלל המשיך דרך קו א' ישר דק כעין צנור, אור א' הנמשך מן הא"ס אל תוך החלל וממלא אותו, אבל נשאר מקום פנוי בין האור שבתוך החלל ובין אור הא"ס המקיף את החלל... ודרך קו הזה נמשך ויורד אור א"ס אל תוך החלל העגול שהוא הנאצל, ועי"כ מתדבק המאציל בנאצל יחד (דרך עץ חיים, שער א, ענף ב. מהדורא תניינא).

דע כי טרם שנאצלו הנאצלים ונבראו הנבראים היה אור עליון פשוט ממלא כל המציאות, ולא היה שום מקום פנוי בבחי' אויר ריקני וחלל אלא הכל היה ממולא מן אור א"ס פשוט ההוא... והנה אז צמצם את עצמו א"ס בנקודה האמצעית אשר בו... וצמצם האור ההוא ונתרחק אל צדדי סביבות הנקודה האמצעית, ואז נשאר מקום פנוי ואויר וחלל ריקני מנקודה אמצעית ממש כזה... והנה הצמצום הזה היה בהשוואה א'... באופן שמקום החלל ההוא היה עגול מכל סביבותיו בהשוואה גמורה... והנה אחר הצמצום הנ"ל, אשר אז נשאר מקום החלל ואויר פנוי וריקני באמצע אור הא"ס ממש כנ"ל, הנה כבר היה מקום שיוכלו להיות שם הנאצלים והנבראים ויצורים והנעשים, ואז המשיך מן אור א"ס קו א' ישר מן האור העגול שלו מלמעלה למטה ומשתלשל ויורד תוך החלל ההוא... ודרך הקו הזה נמשך ונתפשט אור א"ס למטה, ובמקום החלל ההוא האציל וברא ויצר ועשה כל העולמות כולם. וקו זה כעין צנור דק א', אשר בו מתפשט ונמשך מימי אור העליון של א"ס אל העולמות אשר במקום האויר והחלל ההוא (שם, שער א, ענף ב).

המקובלים שכתבו על הצמצום הלכו בעקבות ר' חיים ויטל, ואף הם הזכירו את ה'מקום'. לא נוכל למנות את כולם, ורק שניים מהם, שדבריהם חשובים להבנת דברי הגר"א, נזכיר כאן. כתב ר' יוסף אירגס.

מה שכתב כי טרם שהאציל הנאצלים וכל העולמות שהיה הכל מלא מאור הא"ס כוונתו לומר מכחו הבב"ת. ומ"ש ולא היה מקום פנוי לברוא העולמות, הכוונה היא כי כיון דכחו בב"ת לא היה מקום אפשרי להמציא עולמות ונמצאים בעלי תכלית וגבול, כי מכח בב"ת קשה מאד יציאת דבר בעלי תכלית... ולכן כדי להמציא נמצא"י בעלי תכלית הוצרך לפעול בצמצום כחו כאלו כביכול צמצם כחו הבב"ת מעצמו אל עצמו (והניח מקו' פנוי באמצע כדי

להאציל העולמות), ולא שהדבר הוא כך אלא כדי לשכך את האזן אנו מדמים כאלו הניח בעצמו מקום פנוי מכחו הבב"ת, שהרי אינו פועל הנמצאים כפי כחו הבב"ת אלא בכח מצומצם... זהו סוד הצמצום כפי הנלע"ד, דאין הכוונה לומר אלא דאעפ"י שהא"ס הוא בלי גבול יש לו כח בגבול, כי יכול הוא לצמצם כוחו הבב"ת ולפעול בכח מצומצם ומוגבל, שיוכלו הנמצאים בעלי מדה וגבול לקבלו (שומר אמונים, ויכוח שני, סעיף מג).

כתב ר' משה חיים לוצאטו.

בהיות המאציל לבדו... לא היה אלא מתפשט בעצמותו הפשוט לבד... וכשרצה להמציא התחיל לפעול, והפעולה הראשונה היתה שים הגבול לפעולת אורו... זה הענין נקרא צמצום האין סוף, כי הוא כמו שנשאר מקום אחד חלול מאור הא"ס שנתצמצם האור סביבו, והוא נשאר פנוי, ובזה החלל נמצאו כל הנמצאים (כללים שניים, כלל ג, עמ' קסד-קסה). וסוד זה הרשימו הוא הנקרא מקום כל הנמצא, לפי שהוא נותן להם מציאות, מה שלא היה נותן הבלתי תכלית. וזה המקום נקרא שהוא חלל, והוא פנוי מאור הא"ס ב"ה, דהיינו שאין הבלתי תכלית נמצא בו כבתחלה (קל"ח פתחי חכמה, פתח כו).

המקום הוא היותו הוא ית"ש נותן מקום לנמצאים, ותומך מציאותם. והוא ענין מיוחד, שהרי קדמות מציאותו הפשוט לא היה נותן מקום לזולתו, והוא חידש לעצמו ענין זה, שגזירתו בנבראים יהיה מקום להם, ומשם והלאה יש להם לימצא, ולא קודם לכן. וכשהוא מקום לנמצאים, אז צריך שימצאו נמצאים להשלמת ענין זה, וזולתם היה המקום חלל. והנה לפי ההדרגה, בתחילה נברא המקום, והוא עצמו חלל, כדאי להכיל נמצאים, ואחר כך נמצאו נמצאים, ונמצאו סדרי ההנהגה אשר להם לשורש (כללים תצ"ד, כלל ד).

ר' חיים ויטל, ר' עמנואל חי ריקי, ר' משה חיים לוצאטו, וכן מקובלים נוספים, הזכירו את 'מקום' – 'מקום פנוי', 'מקום שוה', 'מקום חלול' – שנשאר מן הצמצום. אבל הגר"א אינו מזכיר את המונח 'מקום' כלל, לא בציטוטים שהוא נוטל מספר משנת חסידים ולא בכל דבריו שלו שבהם הוא מבאר את עניינו של הצמצום.

כיוון שלא הזכיר הגר"א את השם 'מקום' לא הזכיר גם את הפעלים הנלווים אליו. המקובלים שהזכירו את השם 'מקום' הזכירו עמו את הפעלים 'נשאר', 'הניח', 'חזר'. לא נוכל לצטט את כל דברי המקובלים על הפעלים הללו, ורק דוגמאות מעטות נרשום כאן.

הפעלים 'נשאר', 'הניח', בעניינו של המקום הפנוי.

ונשאר חלל בנתיים... וזה המקום חלל עגול בשוה מכל צדדין... נשאר מקום פנוי בין האור שבתוך החלל ובין אור הא"ס המקיף את החלל (דרך עץ חיים, שער א, ענף ב. מהדורא תניינא).

כאלו הניח בעצמו מקום פנוי מכחו הבב"ת... זהו סוד הצמצום (שומר אמונים, ויכוח שני, סעיף מג).

הוא כמו שנשאר מקום אחד חלול מאור הא"ס שנתצמצם האור סביבו, והוא נשאר פנוי, ובזה החלל נמצאו כל הנמצאים (כללים שניים, כלל ג, עמ' קסה).

הפועל 'חזר', בעניינו של הקו החוזר אל המקום הפנוי.

כי צמצם בראשונה את האור ונתהוו הכלים, ואח"כ חזר והמשיך הקו ההוא להאיר בהם. ובוזה יתבאר טעם למה א"ס צמצם עצמו וסילק האור הרב ההוא מן המקום ההוא לגמרי, ואח"כ החזירו במדה ובמשקל דרך הקו ההוא... ואחר שנתהוו הכלים חזר והמשיך האור (דרך הקו) במדה ובמשקל (דרך עץ חיים, שער א, ענף ג).
הקו הוא השלימות שחוזר האדון ב"ה וכולל בהנהגתו לנמצאים, להשלים חסרונות ענינם (כללים תצ"ד, כלל ו).

בראש סעיף זה רשמנו את כל המשפטים, 'דיבור המתחיל', שהגר"א מצטט מספר משנת חסידים, ולצדם הבאנו את נוסח המקור עצמו. שם השווינו בין דבריו של ר' עמנואל חי ריקי לציטוטיו של הגר"א, ומצאנו כי בדבריו על הצמצום השמיט הגר"א את המונח 'מקום' ואת הפעלים הנלווים אליו. שבנו אל המשפטים הללו, בחנו פעם נוספת את דברי ר' עמנואל חי ריקי ואת ציטוטי הגר"א מספרו, ומצאנו כי כשם שהשמיט הגר"א את המונח 'מקום' כך השמיט גם את המונח 'שרש הדין'. ר' עמנואל חי ריקי כתב, 'המציא שרש הדין במה שצמצם עצמו במרכז שלימותו', ושתף שרש דין זה במדת רחמים'. הגר"א הביא משפטים מדברי ר' עמנואל חי ריקי כדי לבאר אותם, אבל את הביטוי 'שרש הדין' הוא לא ציטט.
 המונח 'שרש הדין', בתיאור הצמצום, לא נזכר לראשונה בספרו של ר' עמנואל חי ריקי. כבר כתבו ר' חיים ויטל בספריו.

ונמצא כי מעת התחלת צמצום הא"ס לעשות המקום החלל הנז' התחיל שרש הדין ל**התגלות קצת... ונלענ"ד כי הנקו' האמצעית של הא"ס שם היה כח שורש הדין שנתגלה אח"ך למטה, וממנה נעשה המקום שהוא דוגמ' הכלי (מבוא שערים, שער א, חלק א, פרק א).**

גם ר' משה חיים לוצאטו הזכיר את שורש הדין בעניינו של הצמצום. כך כתב בחיבורים שיצאו מתחת ידיו עד סוף שנת ת"ץ.²

הצמצום הוא הגבול הא' אשר הושם הפעולות... כי התנוצצות הוא שורש הדין המתגלה ומשים גבול לפעולה להנהגתה (אוסף איגרות ותעודות, איגרת ד, עמ' יד).
 והפעולה הראשונה היתה שים הגבול לפעולת אורו שלא יפעול בכל כוחו, וזה הגבול הוא שרש הדין שגילה והוא הצריך לנבראים (כללים שניים, כלל ג, עמ' קסד).

2 חיבוריו של רמח"ל נחלקים לשתי תקופות, כמפורט בספר זוהר רמח"ל, ירושלים תשנ"ז, עמ' קג-קה [מהדורה שנייה, תשס"ט, עמ' צח-ק].

מונח נוסף שנמצא בכתבי המקובלים בענייניו של הצמצום הוא 'רשימו'. גם מונח זה נעדר מכתבי הגר"א.

בתחילת סעיף זה הבאנו את דברי ר' חיים ויטל כי לאחר הצמצום נשאר מקום פנוי בין האור שבתוך החלל ובין אור הא"ס המקיף את החלל'. דברים אלה היו לפני ר' משה זכות, ועליהם הוא הוסיף הערה חשובה.

קול הרמ"ז. לאו דוקא חלל, כי נשאר שם רשימו מהאור, אבל לגבי הא"ס נקרא חלל (אוצרות חיים, קארעץ תקמ"ג, דף א ע"ד).

הערותו של ר' משה זכות היתה לפני ר' משה חיים לוצאטו,³ ובחיבורים שכתב לאחר שנת ת"ץ הוא לימד כי לאחר הצמצום נשאר רשימו במקום הפנוי, ובו נאצל קו ישר דק.

זה האור שנאצל היה נקרא רשימו מן האור הקדום, שלרוב גדולתו לא היה מושג. וסוד זה הרשימו הוא הנקרא מקום כל הנמצא, לפי שהוא נותן להם מציאות, מה שלא היה נותן הבלתי תכלית. וזה המקום נקרא שהוא חלל, והוא פנוי מאוד הא"ס ב"ה, דהיינו שאין הבלתי תכלית נמצא בו כבתחלה (קל"ח פתחי חכמה, פתח כו).

בזה הרשימו נשרש כל מה שעתידי להיות... ואעפ"כ כל המושרש שם לא היה יכול למצא, אא"כ הבלתי תכלית עצמו ינהג אותו... וזה נקרא קו אחד מא"ס ב"ה הנכנס בתוך החלל. כי זה הענין עצמו שהוא פועל ברשימו, היינו לפי הנבראים, אך הוא בעצמו פועל אותו בשלמותו. והנה זה הענין לפי הנבראים הוא הרשימו, אך בקו הוא מה שהוא לפי שלמותו (שם, פתח כז).

הרשימו הוא הכח הנשאר לשרש עניני העולם וכלל מדרגות ההנהגה, שאינו אלא כרושם קטן לגבי מה שנסתלק, שהיה ראוי להיות העולם נברא בבחינתו אילו לא היה הצמצום שזכרנו. והרשימו הזה הוא שורש מציאות התחתונים בבלתי שלימות, והוא שורש עניני הטוב ורע שבאים בשיקול אחד, הפך מן ההשואה לטובה הנמצאת לפי השלימות (כללים תצ"ד, כלל ה).

רמח"ל הזכיר את הרשימו, ועשהו אבן יסוד בפירוש קבלת האר"י.⁴ לעומתו, הגר"א לא הזכיר את הרשימו, והוא נעדר מכתביו.

על שני מונחים אלו – שורש הדין ורשימו – השתית רמח"ל את שיטתו בביאור דברי האר"י. היעדרם של מונחים אלו מכתבי הגר"א מלמד כי בדרכים שונות לגמרי הלכו רמח"ל והגר"א. סוגיה זו צריכה ביאור מפורט, והוא ייעשה בסעיף הבא.

3 הערתו של ר' משה זכות נמצאת בטופס אוצרות חיים שרמח"ל למד בו, כת"י ניו יורק, בהמ"ל מיק' 1615, ס' 10713. כתב יד זה היה בידי רמח"ל, והוא הוסיף בגיליונותיו הערות בעצם כתיבת ידו.

4 זוהר רמח"ל, עמ' קכח-קל [עמ' קכה-קכח].

[קטז] **בין הגר"א ובין רמח"ל: היעדר גילוי הייחוד ושתי ההנהגות**

בסעיף הקודם ראינו כי שני מונחים יסודיים במהלך ההאצלה שמלמד רמח"ל – שורש הדין והרשימו – נעדרים מסדר ההאצלה שמלמד הגר"א. על המונחים היסודיים הללו בנה רמח"ל את המשמעות השלמה והמפורטת של מהלך ההאצלה שלימד האר"י, כפי שנראה בשורות הבאות. מכאן עולה השאלה: אם המונחים היסודיים – שורש הדין והרשימו – נעדרים מחיבורי הגר"א, האם גם המשמעות שבה פירש רמח"ל את מהלך ההאצלה שלימד האר"י נעדרת מחיבורי הגר"א? או אולי הבחין הגר"א בין אלה ובין אלה, ואת המשמעות שבה ביאר רמח"ל את סדר ההאצלה הוא קיבל ושיקע בתוך שיטתו שלו?

כדי לענות על שאלה זאת עלינו להציג תחילה את המשמעות שבה ביאר רמח"ל את מהלך ההאצלה, ואחר לבחון אם משמעות זאת תימצא בחיבורי הגר"א. רמח"ל ביאר את משמעותו של מהלך ההאצלה בשתי דרכים שונות, בחיבורים שלמים שנכתבו בשתי תקופות שונות. ארוכים ומפורטים דברי רמח"ל אלה, וכבר הבאנו וביארנו אותם במקום אחר,⁵ ועל כן נקצר ונעלה בהצגת דבריו הנה.

דרך ראשונה

בחיבורים שכתב עד סוף שנת ת"ץ לימד רמח"ל כי לאחר הצמצום מתנוצץ שורש הדין. בפעולת הצמצום מגביל המאציל את כוחו הבלתי גבולי.

בהיות המאציל לבדו... לא היה אלא מתפשט בעצמותו הפשוט לבד... וכשרצה להמציא התחיל לפעול, והפעולה הראשונה היתה שים הגבול לפעולת אורו, שלא יפעול בכל כחו. וזה הגבול הוא שורש הדין שגילה, והוא הצריך לנבראים. זה הענין נקרא צמצום האינ סוף, כי הוא כמו שנשאר מקום אחד חלול מאור הא"ס שנתצמצם האור סביביו, והוא נשאר פנוי, ובזה החלל נמצאו כל הנמצאים (כללים שניים, כלל ג, עמ' קסד-קסה).

על יסוד הצמצום, שלאחריו שורש הדין, ביאר רמח"ל כי מהלך ההאצלה הוא מהלך של הגבלה והדרגה – מהלך שתכליתו היא לברוא אדם שתהיה לו היכולת לבחור בין טוב ובין רע.

הצמצום הוא הגבול הא' אשר הושם לפעולות, ואינו העדר רק מציאות, כי התנוצצות הוא שרש הדין המתגלה ומשים גבול לפעולה להנהגתה. וכל שאר המדרגות כמו כן יורדות זו מזו בהדרגת כחות, כח אחר כח, בין בבריאה בין בהנהגה. והכל תלוי בכוונת הבריאה שהיא להיות אדם בבחירה, כי כולן צריכות, ואם יחסרו או יותירו לא היה האדם כך (אוסף איגרות ותעודות, איגרת ד, עמ' יד).

5 זוהר רמח"ל, עמ' צט-רז [עמ' צג-ריא].

שיעור הבריאה הוא, שירד האור בכוחו ירידות מודרגות שיעור כל כך שיוציא בריאה אחת ראויה לקבל יצר הרע וראויה גם כן ליצר הטוב, להיותה בעלת בחירה, והיא האדם (כללים ראשונים, כלל שלישי, עמ' רצד-רצה).

נתינת הבחירה לאדם נובעת מכוונת ההטבה – רצונו של המאציל לתת לאדם את הטוב האלוקי בזכות ולא בצדקה, כשכר על בחירתו ועל פעולתו ולא כמתנת חנם.

הנה כונת המאציל בבריאתו היתה לברוא בריאה אחת שתוכל לקבל ממנו טוב בזכות, ולבעבור יהיה זכות צריך שימצא ענין א' שיהיה זה הנברא בוחר לעשותו, וכשיעשהו יהיה זוכה לטוב... ואז רצה ושיער מין נברא א' שיהיה... בעל בחירה הנופל תחת יצר טוב ויצר רע, באותו הדרך הצריך כדי לזכות ולקבל השכר על ידי הדרגת הפעולה ההיא (אוסף איגרות ותעודות, איגרת כג, עמ' מט).

דרך שנייה

בחיבורים שכתב משנת תצ"א ואילך פירש רמח"ל כי לאחר הצמצום נשאר רשימו מן האור שנסתלק. אחר חזור קו אור ומאיר ברשימו.

הרשימו הוא הכח הנשאר לשרש עניני העולם וכלל מדרגות ההנהגה, שאינו אלא כרושם קטן לגבי מה שנסתלק... הקו הוא השלימות, שחוזר האדון ב"ה וכולל בהנהגתו לנמצאים להשלים חסרונות ענינם (כללים תצ"ד, כללים ה-ו).

על יסוד הצמצום, שלאחריו הרשימו והקו, ביאר רמח"ל כי מהלך ההאצלה הוא מהלך שבו שתי הנהגות – הנהגת הייחוד והנהגת הטוב והרע. הרשימו הוא הנהגת הטוב והרע, הוא הנהגת השכר והעונש. הקו הוא הנהגת הייחוד, הוא ההנהגה המחזירה את הרע לטוב ומגלה את הייחוד והשלטון הגמור.

הרשימו הוא כלל כל חוקות השכר והעונש, שלפי זה הדרך נראה לכאורה כמה קלקולים שנתקלקלו בעולמות לפי הפגמים שפגמו החוטאים. והאור שבפנים הוא לפי דרך היחוד, שהכל טוב ואין רע כלל ואין פגם... והוא המנהג את הרשימו כנ"ל, שסופו יהיה רק טוב ושלמות (קל"ח פתחי חכמה, פתח כז, פירוש, חלק ד, הבחנה ב).

הרשימו הוא מדה אחת נולדה מהעלם השלמות והיחוד, בה תלויים כל עניני הדינים ובהם כל עניני הרע... והקו הוא שורש הנשמה, הולך בכח יחודו לשלוט על כל חלקי הרשימו, ולהראות סוף סוף שכל מה שנראה היפך מן האמת בכח ההעלם הנה חוזר להראות ולגלות יחודו העליון (שם, פתח מא, פירוש, חלק א, הבחנה ד).

תכליתם של הצמצום, של הרשימו ושל הקו, היא לגלות את ייחוד אין סוף ב"ה, שרק המאציל שולט לבדו.

יחוד האין סוף ב"ה הוא שרק רצונו ית' הוא הנמצא, ואין שום רצון אחר נמצא אלא ממנו, על כן הוא לבדו שולט, ולא שום רצון אחר. ועל יסוד זה בנוי כל הבנין (שם, פתח א).

והנה המאציל העליון ב"ה וית"ש יש לנו להאמין שהוא יחיד בכל עניניו. פירוש, שהוא יחיד במציאות, שהוא לבדו מוכרח המציאות ואין אחר כלל, ושהוא יחיד בשליטה... וזה יחוד רצונו ית"ש, שאי אפשר שיהיה שום דבר מבטל רצונו בשום טעם שבעולם, אלא הוא לבדו השולט. וכל זה שאנחנו רואים שלכאורה הוא הפך רצונו, אינו אלא שהוא מרשה כך על פי עצה עמוקה המושרשת במחשבתו, שסובבת והולכת עד שישלים הכל בתיקון גמור וכללי, שמניח עתה בחירה כל זמן שרוצה, אך בסוף הכל, או על ידי תשובה או על ידי עונש, הכל חוזר לתיקון גמור. וזה נקרא יחוד הא"ס ב"ה (שם, פתח א, פירוש, חלק א, הבחנה א).

את הקו והרשימו ביאר רמח"ל כשתי הנהגות, וקרא להן בשמות אחדים – הנהגת הייחוד והנהגת הטוב ורע או הנהגת הממשלה והנהגת המשפט.

שתי מדות שם הקב"ה לנהג במ את עולמו, אחת מדת המשפט, ואחת מדת השליטה והממשלה היחידית. מדת המשפט היא מדת הטוב ורע, שבה תלויים כל עניני הטובות והרעות בכל תולדותיהם, ומקור המדה הוא הסתר פני טובו והעלם שלמותו. מדת הממשלה היחידית היא מדת תיקון כל הנבראים בכחו ית', אע"פ שמצד עצמם לא היו ראויים לזה, והיא הסובבת והולכת בהעלם בכל דרכי המשפט עצמו, לסבב כל דבר אל השלמות לבר, ומקורה הוא חק טובו הפשוט ית', שאע"פ שנתעלם לא זו מלהשקיף עלינו לטובה. מדת המשפט היא המתגלית ונראית, מדת הממשלה היא המתעלמת ומסתרת לפנים (דעת תבונות, סעיף ג, עמ' מב).

ונמצא שבאמת בשתי מדות אלה אוהו האדון ב"ה תמיד, ושתיים אלה קבע בחוקו מוסדי ארץ. א', מדת השכר ועונש היא הנהגת הטוב והרע בשיקול אחד לזכות ולחובה, ונקראת הנהגה זאת הנהגת המשפט, שהקב"ה יושב ודן כל העולם כולו לפי מעשיהם הטובים והרעים. ואתיא תוך משפטו זה מדת טובו אשר לפי חק שלמותו לפי ענין ממשלתו, שבכוחו הוא רוצה לתקן את כל נבראיו. והנה לפי מדת השכר ועונש, הקב"ה כביכול משעבד מעשיו למעשי בני אדם, שאם הם טובים גם הוא ייטיב להם, ואם הם רעים יוכרח כביכול להענישם, וכענין הכתוב תנו עוז לאלהים... ולפי מדת ממשלתו ושליטתו אמר, ומשתי את עון הארץ ההיא ביום אחד (שם, סעיף מח, עמ' לז-מא).

גם את הפעולות השונות של הספירות באצילות ביאר רמח"ל על פי עקרון שתי ההנהגות. ארץ אנפין פועל ברחמים גמורים ובהטבה גמורה על פי הנהגת הייחוד, ואילו זעיר אנפין פועל בחסד וברין על פי הנהגת המשפט.

ענין א"א וז"א, שהא"א בסוד ההטבה הנמורה שאינו כי אם מיטיב, ואע"כ ממנו יוצא ז"א שהוא בסוד המשפט כי הוא נולד מענינו ממש... א"א כל עניניו אינו אלא להיטיב בסוד

הייחוד המחזיר כל רע לטוב (קל"ח פתחי חכמה, פתח צב, עמ' רנג, ופירוש, חלק ב, הבחנה ב).

בשתי דרכים הלך רמח"ל לבאר את מהלך ההאצלה שלימד האר"י. בדרך הראשונה הוא כתב על הצמצום, על שורש הדין ועל הדרגת האצילות, ובדרך השנייה הוא כתב על הצמצום, על הרשימו והקו, ועל הנהגת הייחוד והנהגת הטוב והרע באצילות. רק מעט מן המעט מכל אשר כתב רמח"ל על מהלך ההאצלה הבאנו כאן, אבל די בשורות אלו כדי לענות על השאלה אשר שאלנו בראש סעיף זה: מכל אשר כתב רמח"ל על הצמצום ועל תוצאותיו לא יימצא בכתבי הגר"א מאומה – את תיאור מהלך ההאצלה יסד רמח"ל על שורש הדין, על הרשימו ועל חיבור הקו עם הרשימו. הגר"א לא הזכיר אף לא אחד ממונחים יסודיים אלו. את ביאור משמעותו של מהלך ההאצלה יסד רמח"ל על כוונת ההטבה, על נתינת הבחירה לאדם, על הנהגת הייחוד והנהגת הטוב ורע ועל הנהגת הממשלה והנהגת המשפט. הגר"א לא הזכיר אף לא אחד ממונחים יסודיים אלו.

שני אלה, תיאור מהלך ההאצלה וביאור משמעותו של מהלך ההאצלה, הם המשל והנמשל, שעליהם כתב רמח"ל באיגרתו לרבו ר' ישעיה באסאן.

כי הכל להסיר הגשמות ממאמרי הרשב"י והאר"י זלה"ה, ולהסיר מענת מחשבות נחשבו בס להאמין שימצאו אורות מתגלגלים בצורות יושר או עגולים, גם כי בדרך רוחניות לא נודע מהו, ושמצד אחד יכנס קו הא"ס ב"ה כפשוטו, מה שא"א לאזן לשמוע, כי איך יאמר צד במה שהוא עצמות המאציל ב"ה?... ויובן בס איך כל צורות החכמה הקדושה צורות המהות הם, ולא הכמות לפי ירידת האור בהשתלשלות הפעולות. ונמצא כלל הכונה... לבאר הנמשל בדברי האר"י זלה"ה לפי דרך משלו (אוסף איגרות ותעודות, איגרת נ, עמ' קיד-קטז).

נמצינו למדים כי לא הלך הגר"א בדרכו של רמח"ל – לא בתיאור המשל ולא בביאור הנמשל.⁶ בדרכו של הלך הגר"א – על פיה תיאור את מהלכם של הצמצום, של הקו, של העיגולים ושל היושר, ועל פיה ביאר כי התגלות הדברים האלוהיים לעם ישראל היא תכליתם והיא משמעותם של הצמצום, של הנאצלים העליונים ושל מהלך האצילות כולו. משפט זה יתבאר כל צורכו להלן סעיף קכ.

6 על המשל ועל הנמשל נוסף דברים להלן סעיף שנו, ולהלן הערות ארוכות, עמ' 939.

הבדלים נוספים בין שיטת הגר"א ובין שיטת רמח"ל כתבנו בעת בחינתן של סוגיות אחדות במהלך ההאצלה. את הסוגיות הללו נאסוף ונרשום להלן סעיף שנו.

פרק שלושים ושלושה

צמצום, קו, עיגולים ויושר: שתי השגחות

בפרקים הקודמים הבאנו פסקאות מפירושו של הגר"א להתחלת ספר משנת חסידים, ובהן הוא מבאר את הצמצום ואת תחילת ההאצלה. בהמשך פירושו להתחלת ספר משנת חסידים מבאר הגר"א את העיגולים ואת היושר – ספירות העיגולים הן השגחה כללית על כלל הנבראים, ואילו ספירות היושר הן השגחה פרטית על ישראל לברו.

[קיז] צמצום וקו: סילוק הרצון והאצלת השגחה פרטית דקה

לעיל, סעיף קיא, הבאנו את דברי הגר"א כי לאחר הצמצום נאצל י'הקו הוא השגחתו במעט מן המעט' |קעד|. בלשון שונה חזר הגר"א וביאר בפסקה קעח את הצמצום – הצמצום הוא הסתלקות, ולאחריו נאצלת השגחה פרטית דקה, 'צמצם, שסילק מכל, והאציל השגחה פרטי' דקה'.
פסקה קעח פותחת במשפט 'והנה השגחתו ורצונו הקדוש (בהע"א הקדום)'. פשר סוגריים אלו נתבאר לעיל סעיף ג, חיבור י'.

א קעח | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב

- א והנה השגחתו ורצונו הקדוש (בהע"א הקדום),
- ב שנק' א"ס,
- ג צמצם,
- ד שסילק מכל,
- ה והאציל השגחה פרטי' דקה.
- = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קעט

מדי ההשגחה הפרטית הדקה? להלן, סעיפים קיח-קכ, בפסקה העוסקת בעיגולים וביושר, מפרש הגר"א כי ההשגחה הפרטית משמעה – השגחה מיוחדת על עם ישראל, 'הענין שהשגחה פרטי' אינו אלא בעם סגולתו' |קפ|.

בפסקה קעח כתב הגר"א כי 'צמצם, שסילק מכל, והאציל השגחה פרטי' דקה'. בפסקה קעט, הממשיכה את קודמתה, מדגיש הגר"א כי 'לא סילק מרצונו שישאר דקה, כי בא"ס א"א לומר שום חלק, כי החלק הוא ג"כ בב"ת'. הווי אומר, הקב"ה צמצם וסילק את רצון אין סוף כולו, ואחר האציל השגחה דקה, אבל אין לומר כי הקב"ה צמצם וסילק רק חלק מרצון אין סוף כדי שישאר ממנו רצון דק. הדגשתו זו של הגר"א ממשיכה את דבריו, שהובאו לעיל סעיף קיא, כי 'כשם שהוא בב"ת, כן רצונו, וזהו א"ס לרצונו הפשוט' |קעג|, וכי 'צמצם רצונו בכריאת העולמות, וזהו הצמצום' |קעג|.

א קעט | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב

= פסקה זו היא המשכה של פסקה קעח
 א ולא סילק מרצונו שישאר דקה,
 ב כי בא"ס א"א לומר שום חלק,
 ג כי החלק הוא ג"כ בב"ת.
 = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קעה

העלה כאן הגר"א את הסברה כי הקב"ה צמצם וסילק רק חלק מרצון אין סוף כדי שישאר ממנו רצון דק, ושלל אותה. כבר עמדה סברה זאת לפני ר' חיים ויטל, ואף הוא שלל אותה. נשתוו ר"ח ויטל והגר"א בשלילתה של סברה זאת, אבל נבדלו זה מזה בהטעמתה ובהנמקתה. כתב ר' חיים ויטל.

כי צמצם בראשונה את האור ונתהוו הכלים, ואח"כ חזר והמשיך הקו ההוא להאיר בהם. ובזה יתבאר טעם למה א"ס צמצם עצמו וסילק האור הרב ההוא מן המקום ההוא לגמרי, ואח"כ החזירו במדה ובמשקל דרך הקו ההוא, והיה יכול להניח אותו בחי' הקו ההוא במקומו ויסלק שאר האור הגדול בלבד, כיון שהוא עתיד להחזירו. אבל הטעם היה לסיבה הנ"ל, כי לא יכלו להתהוות הכלים עד שיסתלק האור לגמרי, ואחר שנתהוו הכלים חזר והמשיך האור (דרך הקו) במדה ובמשקל, כפי שיעור המספיק להם להאירם להחיותן, באופן שיוכלו לסבול ויתקיימו ולא יתבטלו (דרך עץ חיים, שער א, ענף ג).

ר' חיים ויטל תולה את ההסתלקות הגמורה בתכונתם של הכלים. אם רק חלק מן האור הגדול יסתלק, וקו של אור יישאר במקומו – יתבטלו הכלים ולא יוכלו להתקיים. רק כאשר אור אין סוף מסתלק לגמרי ונשאר מקום פנוי, יוכלו הכלים להתהוות ולהתקיים.

הגר"א תולה את ההסתלקות הגמורה בתכונתו של הרצון. רצון המאציל הוא בלתי מוגבל ואין בו חלק מוגבל, ועל כן אי אפשר שחלק אחד יסתלק וחלק שני יישאר. צמצום רצון אין סוף הוא אפוא הסתלקות גמורה של הרצון כולו.

מהבדל זה בין ר"ח ויטל ובין הגר"א נובע הבדל נוסף – דרך הופעתו של הקו הדק. ר"ח ויטל כותב 'חזר והמשיך האור (דרך הקו) במדה ובמשקל', ואילו הגר"א כותב 'האציל השגחה פרטי' דקה'.

שני הברדלים אלה קשורים בהברדלים נוספים בין הגר"א ובין המקובלים שקדמו לו, כמפורט לעיל סעיף קטו.

[ק"ח] עיגולים ויושר: השגחה כללית לכל העולם והשגחה פרטית בישראל

בסעיף הקודם הבאנו את דברי הגר"א כי הצמצום הוא הסתלקות, וממנו נאצלת השגחה פרטית דקה, 'צמצם, שסילק מכל, והאציל השגחה פרטית דקה' [קעח]. מהי 'השגחה פרטית דקה'? בפסקאות הבאות משיב הגר"א על שאלה זו.

א קפ | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ד

- א והקו שהוא לא המשיכו כו'.
- ב הענין שהשגחה פרטי' אינו אלא בעם סגולתו,
- ג שהוא אדם הפרטי בעולם,
- ד וכן בכל עולם.
- ה והוא אדם הישר שבעולם,
- ו אבל ממנו נמשך ההשגחה כללית לכל העולם,
- ז והוא בחי' העגולים,
- ח ערום שאול נגדו כו'.
- ט אבל באור פניו, השגחה פרטי' נקרא אבדון, שנאבד מנגד פניו, שנא' ומפניך אסתר.
- י והוא בחי' חצי העגול למטה בארץ,
- יא ששם אינן סובבים את הקו.
- יב וכן בכל עולם, חצי עליון מהעגול מאיר יותר, והבן.

א קפא | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לח ע"ב

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה קעד
 - א ויש ב' השגחות, בכלל ובפרט.
 - ב והפרט הוא באדם בזה העולם, וכן בכל עולם,
 - ג והשאר בכללות בהשקפת האדם,
 - ד וזהו עגולים ויושר.
 - ה וכל ישראל יחד הן אדם אחד,
 - ו ויש בהן ראש ושאר איברים, וגידים ותרי"ג שרשים,
 - ז שבא' ראשית ההשגחה, כמו במרע"ה.
 - ח וזהו חילוק הכלים שבא"ק ושאר העולמות.
- הגר"א מבחין בין שתי השגחות.
- א. השגחת היושר.

היושר משמעו השגחה פרטית לעם ישראל, 'הענין שהשגחה פרטי' אינו אלא בעם סגולתו, שהוא אדם הפרטי בעולם, וכן בכל עולם. והוא אדם הישר שבעולם' [קפ], 'זהפרט הוא באדם בזה העולם, וכן בכל עולם... וכל ישראל יחד הן אדם אחד, ויש בהן ראש ושאר איברים, וגידים ותרי"ג שרשים' [קפא].

ב. השגחת העיגולים.

העיגולים משמעם השגחה כללית לעולם כולו, 'אבל ממנו נמשך ההשגחה כללית לכל העולם, והוא בחי' העגולים' [קפ], 'זהשאר בכללות בהשקפת האדם' [קפא].

הגר"א מפרש את משמעותם של העיגולים והיושר בדרך שונה מפירושו של רמח"ל. על כך נכתוב להלן סעיף קב.

פסקאות קפ-קפא מבארות את דברי ר' עמנואל חי ריקי אלו.

ושתף שרש דין זה במדת רחמים במה שמשך בתוכו קו אור דק להחיות העולמות אשר יאציל בתוכו... (משנת חסידים, מסכת צמצום אין סוף, פרק א, משנה ג).
 ובדרך ירידתו האיר בחלל ההוא עגול אחד של אור רחוק מעט מאור א"ס, וברדתו עוד האיר עגול שני בתוכו, וכן היה מאיר ובא ברדתו עד שהקיף המקום ההוא עשר עגולים עגול בתוך עגול... (שם, מסכת בריאת אדם קדמון, פרק ב, משנה א).
 וכללות יושר זה עומד בתוך העגולים, בצלם אדם ישר... כי כן יעמוד לעולם היושר בעגוליו (שם, מסכת בריאת אדם קדמון, פרק ב, משנה ב).

בפסקה קפב הוסיף הגר"א ופירש מהו ההבדל בין 'השגחה שכוללת הכל' ובין השגחה 'בפרטיות, כל שקרוב יותר – דבוקה בו יותר ובהרחבה יותר'.

א | ליקוטים, ביאור משנת חסידים, עם ביאור ספרא דצניעותא, דף לט ע"ב

א וזהו החלוק בין השגחה שכוללת הכל,

ב אבל בפרטיות, כל שקרוב יותר – דבוקה בו יותר ובהרחבה יותר.

ג וזהו ענין התפלות בשם,

ד כשמתפלל בפשוטו ומבקש רחמים, וקורא בכינויו, רחום וחנון, ה"ה דבוק בלבושיו,

ה אבל בשמותיו, קרוב אל גופו של המלך ית"ש.

= המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קנה

הגר"א מבחין בין האדם הדבק בלבושי המלך, 'כשמתפלל בפשוטו ומבקש רחמים וקורא בכינויו רחום וחנון, ה"ה דבוק בלבושיו', ובין האדם הקרוב אל גופו של המלך, 'בשמותיו, קרוב אל גופו של המלך ית"ש'. דברים אלו מיוסדים על דברי ר' יוסף ג'קטילה.

וקודם שנכנס בביאורם, צריכים אנו להודיעך כי השם הגדול שם יהו"ה יתברך הוא השם המיוחד. ולמה נקרא שמו מיוחד? שהוא מיוחד לישראל לבד ואין לשאר האומות חלק בו. אבל השרים של שאר האומות דבקים בשאר שמות הקודש ובכינויים, שהן כדמיון כנפים וכדמיון מלבוש לשם יהו"ה יתברך, ובאותן הכינויים והמלבושים מתאחזות שרי האומות ומהם נזונים ע' שרים. אבל אין אחד מכל שרי האומות נוגע בשם יהו"ה יתברך, כי אם בשאר השמות ובכינויים ובמלבושים שלו. אבל שם יהו"ה יתברך לבדו מיוחד לישראל, וזהו סוד ובך בחר יהו"ה להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה (שערי אורה, שעך חמישי, דף מח ע"א-ע"ב).

ואף על פי שהשם יתברך כשהוא מתייחד עם ישראל במקדש מסיר קצת הכינויים שהם מלבושיו, כאמרם בעניין שם המפורש במקדש ככתבו ובמדינה בכנויו, והרי ישראל רואין אמיתת שם יהו"ה יתברך ויתברך משאר האומות, אף על פי כן עדיין הוא לבוש קצת המלבושים והכינויים. והטעם, לפי שאין כל ההמון ראויים להגיע לאמיתתו של שם יהו"ה, ואינם יכולין לדעת תכלית עצומו. אבל כשהשם יתברך מתייחד עם הצדיקים והחסידים, אבות העולם והאיתנים, אז הוא מסיר ממנו כל הכינויים, ונשגב יהו"ה לבדו, ונמצא שם יהו"ה יתברך עומד עם ישראל כמלך שפשט כל מלבושיו ומתייחד עם אשתו (שם, שם, דף מט ע"א).

[קיט] אלהינו מלך העולם: השגחה כללית והשגחה פרטית

בסעיף הקודם הבאנו את דברי הגר"א כי העיגולים והיושר הם שתי השגחות, השגחה כללית והשגחה פרטית. על שתי ההשגחות הללו כתב הגר"א גם בפירושו לתורה. בחיבור זה הוא לא הזכיר את העיגולים והיושר, אלא תלה את שתי ההשגחות בנוסח הברכה 'אלהינו מלך העולם'. בפסקה קפג כותב הגר"א כי 'ובהשגחה יש ב' ענינים, השגחה כללית, דהיינו על כל בריותיו ועל כל העולם בכללות, והשגחה פרטית, שמשגיח על ישראל לבד'. כך בדיוק כתב הגר"א בפסקה שהובאה בסעיף הקודם, 'הענין שהשגחה פרטי' אינו אלא בעם סגולתו, שהוא אדם הפרטי בעולם... אבל ממנו נמשך ההשגחה כללית לכל העולם' [קפ].

בפסקה קפג תולה הגר"א את ההשגחה הפרטית לעם ישראל לבדו בשם אלהים, 'והשגחה פרטית, שמשגיח על ישראל לבד, וכנגדו הוא שם אלהים... ואלהינו, שהוא משגיח עלינו בפרטית', ואת ההשגחה הכללית הוא תולה בתואר מלך העולם, 'מלך העולם, שאע"פ שמשגיח עלינו בפרטית משגיח ג"כ על כל העולם כולו בכלל ומושל עליהם'.

[קפג] אדרת אליהו, דברים א ו

- א [ה' אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר].
- ב ומה שפתח בשני שמות אלו,
- ג שהם כלל כל התורה כולה וכל השמות,
- ד כי הקב"ה הוא נסתר מצד עצמותו,
- ה ונגלה מצד מעשיו,

- ו לכן אנו אומרים בכל ברכה לשון נגלה ונסתר.
 ז ושם הוי"ה ברוך הוא מורה על צד עצמותו יתברך,
 ח ואלהים הוא מורה על השגחתו על בריותיו,
 ט ולכן כתיב בכל פרשת בראשית שם אלהים לבדו.

- י ובהשגחה יש ב' ענינים,
 יא השגחה כללית, דהיינו על כל בריותיו ועל כל העולם בכללותו,
 יב והשגחה פרטית, שמשגיח על ישראל לבד,
 יג וכנגדו הוא שם אלהים.
 יד וכן בתורה יש נעלם ונגלה כידוע,
 טו ולכן פתח בב' שמות אלו.
 טז ולכן אומרים בכל ברכה, ה' אלהינו מלך העולם,
 יז דהיינו ה', מצד הנעלם,
 יח ואלהינו, שהוא משגיח עלינו בפרטית,
 יט ומלך העולם, שאע"פ שמשגיח עלינו בפרטית
 כ משגיח ג"כ על כל העולם כולו בכלל ומושל עליהם.

דברי הגר"א דומים לדברי ר' משה קורדובירו.

בפסוק שמע ישראל כלול מציאות האל, והיינו ה'. עוד בהיותו משגיח ואפי' השגחה פרטית, וזהו פ"י אלקינו. כי עם היות מציאותו מחויב מצד כל העולם כלו, והוא היה הוה ויהיה ומהוה כל היות, שזהו פ"י שם בן ד' בכתבתו. ועם היותו רבון כל העולמים עליונים ותחתונים, שזהו פ"י קריאתו באדנות. ומזה יוכרח היות השגחתו כוללת בכל העולם, עכ"ז אלקינו, פ"י משגיח בפרטיות בנו (פרדס רמונים, שער א, פרק ט).

לדברי הגר"א בהתחלת פסקה קפג מתאימים דבריו בפסקה קפד.

א | פסוק | ביאור משלי ל ט

- א ומ"ש תחילה מי ה', ואח"כ שם אלהי, הוא מפני
 ב כי שם הוי"ה ב"ה מורה על הוייתו ית', ומיוחד לו לבדו זה השם, ולא לשום שר ומלאך ושרף,
 ג ושם אלקים מורה על יכולתו ית', ולכל מי שנותן יכולת נקרא בשם אלהים ג"כ,
 ד ולכן השרי מעלה נקראים אלהים, כמ"ש כי כל אלהי העמים כו', על שם היכולת שנתן הקב"ה להם.
 ה וז"ש זובח לאלהים יחרם וגו', פ"י לשם אלהים יחרם גו', מפני שהשרי מעלה נקראים ג"כ אלהים,
 ו בלתי לה' לבדו, כי השם הוי"ה ב"ה מורה שמייוחד לו לבדו.

[קכ] בין הגר"א ובין רמח"ל: השגחה כללית ופרטית לישראל

לעיל, סעיף קיח, הבאנו את הבחנתו של הגר"א בין השגחת היושר, שהיא השגחה פרטית, ובין השגחת העיגולים, שהיא השגחה כללית. כבר ביאר רמח"ל את העיגולים והיושר כהשגחה כללית והשגחה פרטית.

סוד התמונה, מראים הדברים לפי טבע התמונה למטה ממש. והעיגול מראה ההנהגה סובבת בלא חילוק הנהגת חד"ר, אלא כמו השגחה כללית לפי מהות הספירה היא, וזהו בסוד ההשתלשלות. אך היושר מראה ההנהגה מפורטת, לפי חד"ר ימין ושמאל ואמצע (קל"ח פתחי חכמה, פתח יג).

והעיגול מראה הנהגה סובבת בלא חילוק הנהגת חסד דין רחמים, זהו ענין הכולל בכל הספירות, שיש בהם עיגול ויושר. והענין הוא, שיש במדרגות שני ענינים, השתלשלות והנהגה. פירוש, עשר ספירות הם בהדרגתם משתלשלות זו מזו... כל ספירה שפלה מחברתה, וספירת הגבורה היא משתלשלת מן החסד... אך בהנהגה, הנה גבורה מתעלית לעומת החסד, וגם ת"ת עולה ביניהם, וכן הוד לעומת נצח. וכן בדרך זה שנמצאת ההנהגה עומדת בפרט בסוד חד"ר. וברצות הרצון העליון להראות שני דברים אלה בצירוי המראה, הנה שם שתיים אלה, עיגולים ויושר. והעיגולים מראים ההשתלשלות, ויושר – ההנהגה, שבו נסדרות הספירות בסדר הקיום... נמצא שהעיגול הוא רק ההשגחה הכללית... בלא חילוק הנהגות חד"ר... אך היושר מראה ההנהגה מפורטת לפי חד"ר, ימין ושמאל ואמצע (שם, פתח יג, חלק ב, הבחנה א והבחנה ה).

ואמנם כפי טבע הדמות, כך הוא המובן בו. וזה העיגולים והיושר, כי בהראותו לנביא השתלשלות הכוחות התומכים את העולם הזה, שכל כח עליון תומך את הפחות ממנו – יראה לו עיגולים בתוך עיגולים, ועולם הזה במרכזם. וברצותו להראות הנהגת המידות, לימין לשמאל ואמצע – יראה לו כל היושר, המתחלק לחסד דין רחמים, בסוד דמות אדם וכל ההתלבשות שבו (כללים תצ"ד, כלל לו).

לפנינו שני פירושים למשמעותם של העיגולים ושל היושר – פירושו של רמח"ל ופירושו של הגר"א. שני הפירושים משתמשים במילים 'כללית' ו'פרטית', ולכאורה שווים הם זה לזה, אך עיון מדוקדק בתוכנם מגלה כי לפנינו מקרה מובהק של שיתוף השמות, וכי פירושו של רמח"ל ופירושו של הגר"א שונים ונבדלים זה מזה לגמרי.

פירושו של רמח"ל לעיגולים וליושר מבחין בין סדר של השתלשלות ובין סדר של הנהגה. העיגולים מראים את סדר ההשתלשלות – סדר האצלתן והשתלשלותן של הספירות זו מזו. סדר זה קובע הבחנה כמותית בין הספירות – איזו ראשונה ואיזו אחרונה, איזו קרובה למאציל ואיזו רחוקה ממנו. לעומת זאת, היושר מראה את סדר ההנהגה – סדר הנהגתן של הספירות על פי

מידותיהן. סדר זה קובע הבחנה איכותית בין הספירות – איזו ימין ואיזו שמאל ואיזו אמצע, איזו חסד ואיזו דין ואיזו רחמים.¹ פירושו של הגר"א לעיגולים וליושר מבחין בין סדר של השגחה על העולם כולו ובין סדר של השגחה על עם ישראל לבדו. העיגולים הם השגחה כללית על כלל הנבראים, ואילו היושר הוא השגחה פרטית על ישראל לבדו, 'עם סגולתו'. היושר הוא השגחה מיוחדת על עם ישראל, כי לעם ישראל קומת אדם שלמה, 'וכל ישראל יחד הן אדם אחד, ויש בהן ראש ושאר איברים, וגידים ותרי"ג שרשים' |קפא|.

פירושו של הגר"א לעיגולים וליושר מתאים לשיטתו המיוחדת בפירוש מהלך האצילות. לעיל, סעיף פז, ראינו כי הגר"א מבחין בין שתי קומות במהלך האצילות – בין הקומה המגלה את הדברים האלוהיים אל עם ישראל ובין הקומה המגלה את הדברים האלוהיים בתוך עם ישראל. מהלך האצילות כולו מכוון אפוא להתגלות האלוהית המיוחדת לעם ישראל. משום כך גם בעת שהגר"א מפרש את העיגולים והיושר, שהם למעלה מן האצילות, הוא בוחן אותם על פי ההתגלות של הדברים האלוהיים לעם ישראל – העיגולים הם השגחה על כלל הנבראים, ואילו היושר הוא השגחה על עם ישראל לבדו, הוא 'עם סגולתו'.

• הבדלים נוספים בין שיטת הגר"א ובין שיטת רמח"ל כתבנו בעת בחינתן של סוגיות אחדות במהלך ההאצלה. את הסוגיות הללו נאסוף ונרשום להלן סעיף שנו.

• בעקבות דברי הגר"א על העיגולים והיושר הלך ר' יצחק אייזיק חבר בבארו את הנאצלים הללו, ודבריו יובאו להלן סעיף שסט. גם ר' אברהם שמחה מאמציסלאב ביאר את העיגולים והיושר, ודבריו יובאו להלן סעיף שע.

• בשני הפרקים האחרונים עקבנו אחר פירושו של הגר"א להתחלת הספר משנת חסידים. הבאנו את דברי הגר"א, עיינו בהם והשווינו אותם אל דברי ר' עמנואל חי ריקי. ההשוואה מלמדת כי דרכו של הגר"א שונה מאוד מדרכו של ר' עמנואל חי ריקי, עד שנכון לומר כי החיבור שכתב הגר"א על ספר משנת חסידים לא בא לפרש אותו אלא להשיג עליו. הגר"א לומד את ספר משנת חסידים, מצטט משפטים ממנו וכותב עליהם את הערותיו – הערות שאינן מבארות את מהלך האצלה שמציג הספר עצמו אלא מציגות מהלך האצלה שונה לגמרי, הוא מהלך ההאצלה שמתווה הגר"א על פי שיטתו שלו.

1 פירושו של רמח"ל לעיגולים וליושר דומה לדברי ר' משה קורדובירו על שתי הבחינות בסדר עמידתן של הספירות באצילות, 'בחי' ראשונה סבת הסדר כדפי', בחינה שנייה היא היניקה והשפע והקיום' (פרדס רמונים, שער ו, פרק ז).

פרק שלושים וארבעה

התגלות הדברים האלוהיים (ג): השגחה בעם סגולה

בפרקים הקודמים למדנו את דברי הגר"א על הצמצום ועל הנאצלים שלמעלה מן האצילות. שם הבאנו בפרוטרוט פסקה אחר פסקה מפירושו של הגר"א להתחלת ספר משנת חסידים. עתה צריכים אנו ללכת מהפרטים אל הכלל, ולבקש את המשמעות הכוללת של הצמצום על פי דרכו המיוחדת של הגר"א.

[קכא] שיטת הגר"א (יז): הופעה מיוחדת לישראל

האר"י לימד כי בראש מהלך ההאצלה עומד הצמצום, וכי הוא נועד להאצלת הספירות ולבריאת העולמות. כך כתב תלמידו ר' חיים ויטל, 'זהנה אז צמצם את עצמו א"ס... ובמקום החלל ההוא האציל וברא ויצר ועשה כל העולמות כולם (לעיל סעיף קטו). המקובלים הבאים פירשו את דברי ר' חיים ויטל, איש איש לפי דרכו, וכמותו לימדו גם הם כי הצמצום הוא פעולה שנועדה להאצלת הספירות ולבריאת העולמות.

גם הגר"א הזכיר תכלית זו, 'רק ידוע שהעולמות הן בעלי תכלית, והכל במספר, וע"כ צמצם רצונו בבריאת העולמות, וזהו הצמצום' |קעג|. אלא שהוא הזכיר תכלית זו במשפט אחד בלבד, בתחילת פירושו על הצמצום, ומכאן ואילך הוא הולך בדרך שונה מדרכם של המקובלים שקדמו לו.

הגר"א מתבונן בצמצום, בקו, בעיגולים וביושר, והוא מפרש כי כל הנאצלים העליונים אינם עוסקים בפעולת ההאצלה והבריאה, אלא בפעולת ההנהגה וההשגחה – 'צמצם, שסילק מכל, והאציל השגחה פרטית דקה' |קעה|, 'זהקו הוא השגחתו במעט מן המעט' |קעד|, 'שהצמצום היה במרכז, ור"ל, כי בז' מדות הוא הנהגת העולם' |קעה|.

בכל דבריו על הצמצום והקו לא הזכיר הגר"א את ה'מקום' – 'מקום פנוי', 'מקום שוה', 'מקום חלול' – שנשאר מן הצמצום, כפי שנהגו המקובלים שהיו לפניו, אלא את הרצון וההשגחה.

הגר"א ממשיך ומלמד כי כל הנאצלים העליונים עוסקים בהנהגה המיוחדת של הקב"ה לעם ישראל, הוא עם סגולה, הוא האדם הפרטי – 'הענין שהשגחה פרטי' אינו אלא בעם סגולתו, שהוא אדם הפרטי בעולם' |קפ|, 'זהפרט הוא באדם בזה העולם... וכל ישראל יחד הן אדם אחד, ויש בהן ראש ושאר איברים, וגידים ותרי"ג שרשים' |קפא|.

דברי הגר"א כי מהלך הצמצום והנאצלים שלמעלה מן האצילות עוסק בהנהגה המיוחדת של הקב"ה לעם ישראל מתאימים לדבריו על מהלך האצילות עצמה. לעיל, פרק ב, הבאנו את דברי המקובלים כי תכלית האצילות היא המשכת השפע, ובפרקים שלאחריו ראינו כי הגר"א איננו הולך בדרך אלא בדרך משלו – תכלית האצילות היא התגלות הדברים האלוהיים לישראל. על פי תכלית זו הוא מפרט את מהלך עשר הספירות שבאצילות – גילוי שם הוי"ה, תורה ומצוות לעם ישראל, וגילוי השכינה בתוך עם ישראל. בדרך זאת הלך הגר"א גם כשפירש את משמעותו של מהלך הצמצום והנאצלים שלמעלה מן האצילות – הצמצום הוא סילוק מן ההשגחה הכוללת על העולם כולו, והאצלת השגחה פרטית על עם ישראל לבדו; הנאצלים שלמעלה מן האצילות מכוונים אל ההשגחה האלוהית על ישראל, אל ההשגחה האלוהית המיוחדת לעם סגולה.

שער שביעי (ב)

צמצום בראש ההאצלה

⋮

לגלות את מלכותו

פרק שלושים וחמישה

צמצום כדי לגלות את מלכותו

בשלושת הפרקים הקודמים הבאנו פסקאות מפירושו של הגר"א על התחלת ספר משנת חסידים, שבהן הוא מביאר את הצמצום ואת הנאצלים שלמעלה מן האצילות. פירוש נוסף לצמצום כתב הגר"א בביאור ספרא דצניעותא, ובו הוא מביאר כי צמצום אור אין סוף משמעו כינוס וקיבוץ אל מקום אחד, והוא נועד לגלות את ספירת מלכות. הכיצד? ספירת מלכות היתה קיימת, אבל האור כיסה אותה והעלים אותה. בעת הצמצום נקווה האור ונאסף אל מקום אחד, ובצדי אותו מקום נתגלתה ונראתה ספירת מלכות.

[קכב] צמצום עתיקא קדישא לגילוי ספירת מלכות

אחד מתיקונים של האצילות הוא התלבשות הפרצופים זה בזה. סדר התלבשות הפרצופים נתבאר בדברי הגר"א בפרוטרוט, והוא יובא להלן פרקים עב-עג. מדבריו אלה נביא כאן את הנצרך להבנת ביאורו לצמצום אור אין סוף.

בפסקה קפה הגר"א מלמד כיצד מלבישה האצילות כולה את עתיקא קדישא, וכיצד מסתלק האור וגם מצטמצם על ידי הפרסה – המסך – המחלק בין מעלה ובין מטה. הקרום, הוא הפרסה, מגלה את זעיר אנפין ונוקביה, 'קרומא דע"ק, בין ע"ק לז"א, שיתגלה זו"נ... כי בלתי זה היו נכללין בע"ק'. פריסת הקרום, שמגלה את זעיר אנפין גילוי גמור, מגלה גם את שמו של הקב"ה, 'ולכן הוא הקרום ג"כ דע"ק, בשביל שיתגלה ז"א גילוי גמור, שזה עיקר הכוונה גילוי שמו'.

משפטים אלה חוזרים אל דברי הגר"א, שהובאו לעיל סעיף ט, כי שם הוי"ה מתגלה בזעיר אנפין, וכל השמות עד ז"א הם אינן שמות בעצמן, רק על ז"א שיתגלה... ואינן שם העצם אלא בז"א, ששם השם בעצמו מתגלה |ה|.

| קפה | ביאור ספרא דצניעותא, דף לג ע"ג

= פסקה זו היא חלק מפסקה תצו
א קרומא דע"ק,

- ב בין ע"ק לז"א,
- ג שיתגלה זו"נ,
- ד ששם יתגלה שמו...
- ה והטעם כי רדל"א הוא נעלם מאד כידוע,
- ו וע"ק נכלל בו...
- ז אבל או"א מתחילין מחג"ת דע"ק,
- ח ששם נה"י דרדל"א לבר מגופא,
- ט לכן אינן נכללין בו,
- י ומהן שירותא.
- יא ולכן הוא הקרום ג"כ דע"ק,
- יב בשביל שיתגלה ז"א גילוי גמור,
- יג שזה עיקר הכוונה גילוי שמו.

תחילה היה האור מכסה את ספירת מלכות שבעתיקא קדישא; אחר – בעת הצמצום – נקווה ונאסף האור בספירת יסוד שבעתיקא קדישא, ואז התגלתה ספירת מלכות שבעתיקא קדישא. תחילה, 'יקוו המים אל היסוד... והסתלקות האור מתנ"ה אל היסוד' [תצח], ואחר 'תראה היבשה', כלומר תתגלה ספירת מלכות, 'נקוו המים אל היסוד דע"ק, שתתגלה ג"כ נוקבא, ותראה היבשה' [קפו].

ביאור ספרא דצניעותא, דף לג ע"ג | קפו |

- = פסקה זו היא חלק מפסקה תצט
- א נקוו המים אל היסוד דע"ק,
- ב שתתגלה ג"כ נוקבא,
- ג ותראה היבשה.

בפסקה קפז קורא הגר"א להסתלקות האור אל היסוד בשם צמצום, 'צמצום האור של תנהי"ם, הכל אל מקום א', אל היסוד'. פסקה זו מסתיימת במילים אלו, 'ונשאר ת"ת, מטיבורו ולמטה, ונ"ה, ומלכות, שהוא עטרת היסוד, בלא אור. וזהו סוד הצמצום'. מדברי הגר"א על 'יקוו המים... ותראה היבשה' מתברר כי הוא מפרש את הצמצום וההסתלקות כפעולה של גילוי – הסרת הכיסוי כדי לגלות את הדבר המכוסה. תחילה היה האור מכסה את ספירת מלכות, והיא לא היתה יכולה להתגלות; אחר נצטמצם ונסתלק האור והוסר הכיסוי, ואז התגלתה ספירת מלכות.

ביאור ספרא דצניעותא, דף כו ע"א | קפז |

- = פסקה זו היא חלק מפסקה תקא
- א ואח"כ יקוו המים...

- ב הוא צמצום האור של תנהי"ם,
- ג הכל אל מקום א',
- ד אל היסוד ...
- ה ונשאר ת"ת, מטיבורו ולמטה,
- ו ונ"ה,
- ז ומלכות, שהוא עטרת היסוד,
- ח בלא אור.
- ט וזהו סוד הצמצום.
- = המשכה של פסקה נמצא בפסקה תקב

הסתלקות האור על ידי הפרסה מספיקה לגילוי זעיר אנפין, אך לא לגילוייה של ספירת מלכות. לכן נועד צמצום האור אל יסוד עתיקא קדישא, וענין הפרסה והצמצום והסתלקות האור הוא בשביל זו"נ, שאין יכולין לקבל אור של ע"ק... לכן היתה הפרסה, שלא לקבל אור שלמעלה מטיבורו... וזו תיקון ז"א, אבל לנוק' שהיא אינה יכולה לקבל ג"כ עדיין... לכן צריך הצמצום בשבילה | קפח |.

ביאור ספרא דצניעותא, דף כו ע"א | קפח |

- = פסקה זו היא המשכה של פסקה תקב
- = פסקה זו זהה לפסקה תקג
- א וענין הפרסה והצמצום והסתלקות האור
- ב הוא בשביל זו"נ,
- ג שאין יכולין לקבל אור של ע"ק,
- ד שלכן היתה מיתת המלכים וביטול הארץ.
- ה לכן היתה הפרסה,
- ו שלא לקבל אור שלמעלה מטיבורו, ששם קדש הקדשים כמ"ש בפ"ב,
- ז וכן באדם כלי הנשימה.
- ח וזו תיקון ז"א.
- ט אבל לנוק' שהיא אינה יכולה לקבל ג"כ עדיין,
- י שלכן בעולם התהו נתבטלה מכל,
- יא משא"כ במלכין קדמאין כמש"ל,
- יב לכן צריך הצמצום בשבילה.
- = המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה קפט

ההפרש בין הסתלקות האור שמגלה את זעיר אנפין ובין הצמצום שמגלה את ספירת מלכות נובע מההבחנה בין קומת השמים ובין קומת הארץ, כמבואר להלן סעיף רסח.

[קכג] צמצום אור אין סוף כדי לגלות את מלכותו

בסעיף הקודם הבאנו את עיקרי דבריו של הגר"א על ההסתלקות והצמצום בעתיקא קדישא. פסקה קפט פותחת במילים 'וכן למעלה למעלה'. פסקה זו ממשיכה את פסקה קפז ואת פסקה קפח, והיא עוסקת בצמצום שבראש ההאצלה – 'למעלה למעלה' מהצמצום שבעתיקא קדישא. את פסקה קפט פתח הגר"א במילה 'וכן', לומר לך כי כל הנכתב עד עתה בעניינו של צמצום עתיקא קדישא נכון הוא גם בעניינו של צמצום אור אין סוף. כשם שצמצום עתיקא קדישא נועד לגלות את ספירת מלכות כך צמצום אור אין סוף נועד לגלות את ספירת מלכות, 'זו"ש שנצמצם א"ס בשביל מלכותו. ובצמצום... שעי"כ תוכל להתגלה'.

השווה הגר"א את צמצום אור אין סוף אל צמצום עתיקא קדישא, וסמך את ההשוואה הזאת על דברי המקובלים, 'זו"ש שנצמצם א"ס בשביל מלכותו'. הגר"א לא ציין מקור למשפט זה, ונראה שנתכוון לדברי ר' ישראל סרוק בפירושו על ספרא דצניעותא על גילוי המלכות והשלטון כסיבת ההאצלה והבריאה. דברי ר' ישראל סרוק אלה הובאו לעיל סעיף מט.

פסקה קפט משווה את צמצום אור אין סוף אל צמצום עתיקא קדישא. השוואה זו מלמדת כי צמצום אור אין סוף משמעו – כינוס וקיבוץ אל מקום אחד כדי לגלות את האור שהיה מכוסה. משמעות זו תתבאר בסעיף הבא.

[קפט] ביאור ספרא דצניעותא, דף כו ע"א

=	פסקה זו היא המשכה של פסקה תקג וכן של פסקה קפח
א	וכן למעלה למעלה.
ב	זו"ש שנצמצם א"ס בשביל מלכותו.
ג	ובצמצום, שהוא סוד הדין,
ד	ועביות הכלים של מלכות,
ה	שעי"כ תוכל להתגלה.
=	המשכה של פסקה זו נמצא בפסקה תק

דברים נוספים על מלכות שבאור אין סוף כתב הגר"א בפסקאות פב-פד. הן הובאו לעיל סעיף מט.

[קכד] בין הגר"א ובין כלל המקובלים: הצמצום הוא כינוס לשם גילוי

לימד הגר"א כי צמצום האור אל יסוד דעתיקא קדישא משמעו – כינוס וקיבוץ אל מקום אחד שלא יהיה מתפשט ומכסה על הכול. תחילה היו המים מתפשטים על פני כול ומכסים על היבשה, אחר הם התכנסו ונקוו במקום אחד, ובצדי אותו מקום נראתה היבשה. צמצום עתיקא קדישא, שמשמעו כינוס וקיבוץ, נועד לגלות את ספירת מלכות – היא היתה קיימת, אבל האור כיסה אותה והעלים אותה. אחר נקווה האור ונאסף אל מקום אחד, ובצדי אותו מקום נתגלתה ונראתה ספירת מלכות.

אחר שפירש הגר"א את צמצום עתיקא קדישא הוא השווה אליו את צמצום אור אין סוף, וכן למעלה למעלה' [קפט]. הווי אומר, צמצום אור אין סוף משמעו כינוס וקיבוץ אל מקום אחד, והוא נועד לגלות את ספירת מלכות – היא היתה קיימת, אבל האור כיסה אותה והעלים אותה. אחר נקווה האור ונאסף אל מקום אחד, ובצדי אותו מקום נתגלתה ונראתה ספירת מלכות.

פירושו של הגר"א כי צמצום אור אין סוף מגלה את ספירת מלכות יובן על פי דבריו על ספירת מלכות שבכוח. לעיל, סעיף מט, הבאנו את הבחנתו של הגר"א בין הספירות שבכוח שאי אפשר להשיגן, כל המדות בו בכח, ושם א"ס למדותיו, ואין תואר להם ואין השגה להם אף במציאותם, ובין ספירת מלכות שבכוח שניתנת להשגה, 'מלכותו שבכח – השגה במציאותה ולא מהותה' [פד]. משום כך הבריאה כולה היא בספירת מלכות לבדה, 'שורש המלכות שבו, שבה ברא הכל... מלכותו שבכח... ובה נבראו כל העולמות' [פד].

•

פירושו של הגר"א לפעולת הצמצום שונה מאוד מפירושו של האר"י. הכיצד? האר"י ותלמידיו לימדו כי פעולת הצמצום נועדה להופיע אור חדש שעדיין לא היה. הם פירשו את צמצום אור אין סוף כפעולות הסתלקות והתפשטות. תחילה מסתלק אור אין סוף ונשאר מקום וחלל פנוי, ואחר מתפשט קו אור דק ומאציל את הנאצלים ובורא את העולמות. התפשטות הקו שאחר הצמצום מחדשת נאצלים ונבראים שעדיין לא היו. הגר"א מלמד כי פעולת הצמצום נועדה לגלות אור שכבר היה, אלא שהיה מכוסה. הוא מפרש את צמצום אור אין סוף כפעולה העוצרת ומגבילה את היס לבל יכסה את הארץ, 'האומר לים עד פה תבא', 'גבול שמת בל יעבורון בל ישובון לכסות את הארץ'. ספירת מלכות נמצאת בכוח באור אין סוף, אלא שהיא מכוסה ועל כן היא נעלמת ונסתרת. הצמצום מפנה את אור אין סוף ואוסף אותו אל מקום אחד, וכך הוא מסיר את הכיסוי מספירת מלכות ומגלה אותה. גילוייה של ספירת מלכות מוציא אותה מן הכוח אל הפועל, וכך צמצום אור אין סוף מתחיל את מהלך ההאצלה והבריאה.

פירושו של הגר"א כי צמצום אור אין סוף מגלה את ספירת מלכות מצטרף אל שיטתו המיוחדת כי מהלך ההאצלה הוא מהלך של גילוי. בפרקים הראשונים של הספר עקבנו אחר דברי הגר"א על גילויי האצילות, גילוי אחר גילוי, ובפרק כה אספנו את כולם וערכנו אותם בשתי קומותיה של האצילות – הקומה המגלה את הדברים האלוהיים אל עם ישראל והקומה המגלה את הדברים האלוהיים בתוך עם ישראל. בפרק כו הוספנו את הקומה העליונה באצילות – הקומה שאינה מתגלה אל עם ישראל. אל גילוייה ואל קומותיה של האצילות מצטרף הגילוי של 'למעלה למעלה' ממנה – אור אין סוף שנצטמצם בשביל שתתגלה מלכותו של המאציל.

